

На похоронах Шевченка

Кажуть, що книги випадково в руки не попадають. Особливо, викинуті книги.

І до мене мабуть теж не випадково потрапила книга "Спогади про Шевченка" Державного видавництва "Художньої літератури", Київ -1958. Книга була списана з фонду сільської бібліотеки і мала бути здана в макулатуру.

В анотації книги дізнався, збірник є першою спробою об'єднати найвидатніші матеріали, приурочені Тарасові Шевченку. До книги ввійшли всі спогади, які не викликають сумніву щодо вірогідності поданих фактів. Не в однаковій мірі, але спогади збірника охоплюють всі періоди життя поета - з дитинства і до похорону над Дніпром, біля Канева.

Мною коротко викладено період життя від народження до смерті поета в нарисі, на основі спогадів з цього збірника, під назвою "Т. Шевченко в реальному житті"

В другому нарисі на основі збірника "Похорон батька" я спробував стиснено розповісти про найтрагічні сторінки історії Кобзарєвого життя, використовуючи "Листи з України", зокрема, Чистяківського Григорія Миколайовича, який був добрим відданим товаришем Шевченка понад двадцять років, спогади Л. Жемчужникова - відомого російського художника, який потрапивши у 1852 році на Україну і близько познайомившись з побутом простого народу, малює картини з українською тематикою:

"Чумаки", "Отара", "Українка", "Кобзар з поводитирем і надзвичайно душевно описав похорон Тараса Григоровича Шевченка...

"От якби додому, там би я, може одужав."

Здоров"я Тараса видимо котилось вниз. Журба і туга душевна, невдоволення собою і своїм життям добивали його. Він рідко дивився в очі... На обрій його насувалася темна хмара смертельної хвороби. Він все ще поривався бачитись з друзями, все мріяв оселитись на батьківщині, але почував себе все гірше...

Ранком 26 лютого о пів на шосту його не стало.

Звісно ,я не очевидець.Отож стисло наведу щиру, просту і разом з тим хвилюючу й цілком вірогідну розповідь про останні дні і похорон Шевченка , доброго знайомого поета , історика О.М. Лазаревського:

"Тарас Шевченко почав недобре себе почувати з осені минулого року /1860/. 23 листопада він скаржився лікарю, особливо на біль у грудях. Лікар, вислухавши його, радив Тарасу Григоровичу поберегтись. З того часу здоров"я гіршало з дня на день. Січень і лютий просидів він майже безвихідно в кімнаті, зрідка відвідуючі близьких знайомих. Трохи гравірував, писав копію з свого портрета, і почав писати портрет однієї дами...

У суботу, 25 лютого, у день іменин небіжчика, його застали у страшних муках. За словами Тараса Григоровича, з ночі у нього дуже почало боліти в грудях, що не давало йому лягти. Він сидів на ліжку і напружено дихав. Невдовзі приїхав лікар. Послухавши груди, він сказав,що водянка поширилася на легені.

Муки страдальця були невимовні: кожне слово вимагало страшних зусиль. Лікарь поклав мушку, трохи стало легше. Шевченко попросив відчинити квартиру, випив склянку води з лимоном і ліг. Здавалося він задрімав: всі зійшли до його майстерні. Приблизно о третій годині Тараса Григоровича відвідало ще декілька приятелів. Він сидів на ліжку і кожних 5-10 хвилин питав, коли буде лікар. В цей час йому було порівняно краще. Він почав казати, як би йому хотілося б побувати на батьківщині і що весною поїде на Україну, кажучи, що рідне повітря верне йому здоров"я. "От якби додому, там би я може одужав." ... Кілька разів повторював, як не хочеться йому вмирати...

Його запитали, що може йому заважають, Тарас Григорович відповів: "І справді так; мені хочеться говорити, а говорити трудно". Його залишили самого.

Майже всю ніч провів він,сидячі на ліжку, обпершись об нього руками; біль у грудях не давав йому лягти. Він то засвічував то гасив свічку, але не обзивався. О п"ятій годині він попросив служника, якого я залишив біля нього, дати чаю і випив склянку з вершками."Прибери ж тепер тут,- сказав Тарас Григорович слугі,- я зійду наниз".

Зійшов Тарас Григорович у майстерню,охнув, упав, і опів на шосту нашого рідного поета не стало!"

З убогої кімнатки небіжчика розповсюджувалася страшна звістка по академії, розходилася далі і пішла по місту, розшукуючи друзів і братів, наносячи кожному рану на серце. Помер він на другий день після своїх іменин- у 26 число,...

ПОХОРОН

"На похорон посходилися не тільки хохли, і усі путні люди. Принять на себе хлопоти

ПОХОРОН БАТЬКА

щитав усякий за честь; грошви не жалілось. Спорядили таку труну, що хоть би й нам з тобою довелось у такій наше грішне тіло бачить. Дали знать у школу хлопцям, щоб прийшли "почтить прах усопшого". І народу навалило такого, що хоть на Москву іди. Тіло лежало в Академії художеств, бо Шевченко там умер. Всі письменні люди теж узнавши повалили, мов хмара... , ляхи теж прийшли. У церкві шилом не повернеш. Це було 28 числа. У 10 часов почалась обідня, в 11 окончилась і почалась панахида. Після панахиди завелись з попами: попи кажуть: треба закривать труну, громада притьмом кричить - не треба...Наплювавши у кулаччя, парубота гаркнула своїм владним голосом: "Не надо!"... і попи злякались і всі у вівтарь поховались. Утихомиривши народ у церкві, хохли почали говорити річі до тіла... Усіх речей було сказано 15.

При виносі труни ні одна проста рука до неї не трогалась; її ніс наголо студент і літератор, труни не спускали з рук до самого кладовища, до которого із академії буде верст із сім. Труна була дубова, оббита срібною парчею, на узгавії кришки на срібній дощечці було написано : "Український поет Тарас Григорович Шевченко 1861 февраля 24 дня". Дубову труну положили у свинцеву, через те, що його повезуть на Україну. На поета возложили лавровий вінок... От тобі й похорони Шевченка" - так писав Ф. Хартахай у своєму листі до Василя Гнилосирова відразу після похорону, 28 лютого 1861 року.

МОГИЛА

Так згадує свою розлуку з Шевченком М.Лєсков:

"Могила для Шевченка викопали за дзвіницею цвинтарної церкви, у бік узмор"я, до часу він крайній мешканець Смоленського кладовища, і за його могильним насипом простягається біла снігова рівнина, немов слабке нагадування про той широкий степ, про якого він співав і який виміряв ще "малими ногами". В могилу був спущений ящик з дощок, вистелений всередині свинцем, але так погано запааний у дні, що вода натекла у нього перш, ніж труну принесли на кладовище. І на третій день обличчя поета залишилося на диво приємним. Величезний лавровий листок повивав його благородне чоло, - в руках у багатьох також були вінки з квітів, які вони принесли, щоб покласти на свіжу могилу поета. Дам було дуже небагато...

Коли кришка ящика, у який поставили труну, була запаяна, натопв, що проводжав покійника, почав розходитися. Сніг повалив густий, лапятий..."

ОСТАННЯ ПОДОРОЖ ДО КИСВА

"Скоро після звістки про кончину поета у київської громади виникла думка, щоб добре пошанувать пам"ять вічно поминаемого співця українського, було послано телеграму в Петербург з прошенням, щоб його останки були привезені на рідну Україну. Насилу на другий день, чи мабуть, аж третій, ми університетська громада українська, получили отвіт із Пітера, од редактора "Основи", пана Білозерського і других українолюбців, що Тарас лишень тимчасово похоронен, але весною привезуть його у Київ або туди, куди правительство розрішить.

У сороковий день після смерті поета, перед відправкою труни на Україну, земляки знову зібралися на могилу попрощатися.

Усе що треба було для останньої подорожі Тараса на батьківщину, було заздальгідь зроблено його дбайливим другом М.М.Лазаревським.

Вирішивши, згідно з поетичним заповітом небіжчика, перевезти його тіло на батьківщину, петербурзька громада все ж таки остаточно не вирішила, де саме поховати його багатостраждальні кості? Про це активно спілкувалися петербурзькі і київські друзі з дня похорону поета на Смоленському кладовищі. Одні настоювали, на Аскольдовій могилі, інші на Щекавиці, понад самим обривом святих гір Київських, щоб було видно Дніпро-Славути й усе Задніпров'я. На могилі поета пропонували встановити тимчасовий височенний дубовий хрест, щоб видно було його здаля. Інші, мабуть, для більшої шани, бажали поховати поета на кладовищі Видубецького монастиря поміж іменитою київською знаттю. Деякі, врешті, згідно з заповітом, енергійно обстоювали думку, поховати Шевченка в Каневі, на тому самому місці, яке поет за життя обрав під забудову дому - на Чернечій горі, за три версти від міста. Присутній при останніх хвилинах життя поета Гриць Честахівський, заявив, що коли він запитував умираючого- де поховати його?, він відповів - "у Каневі!"

І от в першій половині мая, якось у п'ятницю почули невзначай, що везуть Тараса,- уже в Броварах ночує, за Дніпром,- та лише не знати, де похоронять... Ми кинулись і зібравши копійчину, вирядили свого громадського учителя та й післали його за Дніпро пантрувати, а самі майнули стежками, аби куди ближче на берег Дніпра, та берегом далі аж в Олександрівську слобідку.

Тутки уже було багато людей: селяни, прочани, казачество вільне й панське, пановство вельможне. Всі питались за Тарасову рідню, чому нас не ведуть на зустріч покійнику.

Не знаючи, до приїзду Честахівського в Київ з тілом поета, про його останню волю, родичі, бачте сердешні пішки поприходили з далеких повітів у Київ, та й зложили 15 рублів, закупили місце на цвинтарі на Щекавиці, уже і гробарів найняли, щоби яму копати і хреста замовили.

Ждали ми на тім боці Дніпра у Чернігівщині зо 2 години, аж на силу дождалися- труна на возі, вінками обвита, на козлі ямщик бородатий, коні поштарські ледве бредуть по піску глибокому /бачте одна труна була уложена в другу олов'яну, і цвяхами забита і циною залита/

Пізніше Михайло Матвійович Лазаревський розповідав, що коли розрили могилу Шевченка в Перербурзі, для перевезення тіла на Україну, то відкрили й домовину: тіло за два місяці нітрохи не змінилось, лише покрилось цвіллю.

А тим часом, серед великого мосту випрягли ми поштові коні і самі потягли тяжкий караван до правого берега Дніпра і далі по шосе до церкви св. Різдва Христового.

Отже, дурно пропали ті гроші, що заплачені його родиною за місця та за яму. На Щекавиці громада не дала хоронити, звелено у Канів його везти водою на пароході, буцім би то сам того жадав покійник. Воно, мабуть, такечки судилось, і набагато краще, щоб слава українська не опочивала межі німецькими та й ляцькими перевертнями, які теперка орудують у Києві.

Названий брат покійника Варфоломій їздив аж до Лаври, прохати митрополита об тім, аби монахи не боронили пригостити на сутки мертвого Тараса в городі, куди йому живому заперщено було уїжджати.

Кобзареві родичі біля домовини.

В центрі, над домовиною /зліва направо/ - Микита Григорович Шевченко, Петро Микитович Шевченко, Йосип Григорович Шевченко, і його дружина, біля неї сестра Шевченка-Ярина; /на передньому плані/- донька /панянка/ Варфоломія Шевченка, за нею Варфоломій Шевченко, поряд - старша дочка Варфоломія; крайній у другому ряду -Іван Максимович Сошенко, перед ним- дружина Варфоломія Шевченка, у першому ряду, перед домовиною - син Варфоломія Шевченка, крайній справа, у третьому ряду- Честахівський Гриць Михайлович.

/За зверненням Комітету для допомоги від 16 травня 1860 року пан П.Фліорковський, хоча і не з поваги до Т.Шевченка, за яким, з його слів, він ніякого таланту не визнавав, а лише з пошани до комітету, дав волю рідним Шевченка, з однією лиш умовою,щоб вони після того забралися. Фліорковський, звільнивши рідних поета, взяв навіть на себе виплату 900 крб. банківського за них боргу./

За труною йшло 14 душ рідні Тарасової, його 2 брати рідні, сестри , небожі, з дітворою: усі одягнуті по сільському обичаю: у свитках, жінки в хустках, а хлопці під пахвою несли брилі.

Коли ми йшли процесією,віддати годиться справедливість, що й військові, й урядники, усіляка старшина вміла говорити перед нами межі собою чисто-та по-українськи. Дай їм Біг усім за честь, Тарасові віддану!

Довезли його до кінця шосейної дороги, затримались біля церкви, та й нашими-таки руками тихесенько знесли труну через бокові двері у церкву. На другий день наші хлопці скинулися і наняли музику; із усіх шкіл випущена була дітвора., яка поспішила на панахиду до Шевченка...

Винесли знову Тараса з церкви, понесли його до Дніпра, поставили на пароход та й поплили з ним, хто міг, аж до самого Канева"- згадував студент В. Бернатович.

ЩОБ БУЛО ВИДНО, БУЛО ЧУТИ

Подальші похоронні пригоди описує Г. Честахівський: "...8 травня о 7-й годині ранку зняли ми пароплавом "Кременчук" од Києва і привезли батька Тараса до Канева о четвертій годині пополудні. Пароплав причалив до берега нижче Канева верстви зо дві з половиною, зняли з пароплава труну, поставили на повозку і повезли понад самісіньким Дніпром, круторогим берегом, в канівську церкву Спаса Преображенія. Везли Тараса тим шляхом, що й гетьмана Івана Підкову, до його тихого дому.

Поставили труну біля церкви, одслужили панахиду й вечерню, та й потягли шукати пристановище. Знайшли, сповістили громаду нашу, що завтра поїдемо обирати місто для нової хати кобзареві. А тут й кажуть, що місце вже обране... Я зараз побіг на цвинтарь, питаю, а мені вже показують де копати. Я об"явив народу, що воля покійного була така: поховати його натій землі, де він дуже бажав поселитися при житті своєму і ніхто не має права закопати його там, де він не хотів. Народ одностайно заговорив, що яка воля покійного, то так треба й робити...

На другий день, у вівторок 9 травня вранці, пішли до Дніпра, найняли човен, та й доїхали до гори, на велику силу забралися на неї, роздивились, я показав місце, де, по моєму, приходилося б робить Тарасові новий будинок, спитав у громади: чи згодні на те? Громада в один голос - "Згодні!!" І почалась робота. ..Викопали яму, а каменярі-солдати вимурували цегляне склепіння і на третій день, у середу, 10 травня, в три години пополудні, відправились в церкву, одслужили як положено по закону служби, винесли труну, поставили на козацький віз, накрили червоною китайкою, а замість волів впрягся люд хрещений, і повезли його, як діти свого батька, що повернувся з далекого краю до свого дому. Везли парубоцтво, чоловіки і наша київська громада. Я давай ходити поміж дівчатками і дітками малими, щоб і вони приставали до купи.

Я йшов з людом, розказував їм, що це за чоловік як Тарас просив їх, щоб вони не звали його паном, а звали батьком Тарасом. Везли Тараса вниз на потік, а пішов навпростець горою, коли дивлюсь - як макова нива зацвіла коло кобзареві домовини, а сама домовина, як найбільша маківка посеред великої ниви: всі діточки, як квіточки, а дівчатка, як маківки, обступили густою батовою і везуть Тарасів віз, а жіночки позазд помагають... У мене навернулись сльози від такого дива...

Навколо Канева немає жодного місця рівного, навіть на 20 сажнів, усе гори та гори, порослі лісом, і доводиться йти чи їхати згори вниз, а знизу нагору откою дорогою. Любі канівські дівчата везли батька України добрих верст вісім, або й усі десять... Деякі дівчата не мали де притулитися до кобзаревого воза, напали на ліс і давай ламати віти і устилати дорогу Кобзареві. Аж серце мліло від такого дива., так було любо, радісно та весело дивитись на дівочьку славу потугу .

Як везли, то поперед усієї процесії несли портрет Кобзаря, і увесь люд до малої дитини бачили, який він був живим.

Коли привезли до могили, то зняли домовину з воза і почали знову відправу попи, а портрет поставили високо на груші в головах домовини. Панахида кінчилась о п"ятій... Опустили труну в могилу, і почав народ розходитися. Потім ми повечеряли і розійшлися,

декотрі залишилися ночувати на Тарасовій горі, і всю ніч вогнище горіло, наче гайдамацтво ночувало в лісі..."

Так написав, як зумів про похорон Шеченка, художник і приятель поета - Г. Честахівський в Каневі 20 червня 1861 року.

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим тихим словом.

Післямова

Після поховання, віддавши останню шану покійному поетові, 12 числа, Г. Чистяхівський пішов в останній раз перед від'їздом поклонитися батькові й друзів, вийшовши на високу гору, побачив осиротілу могилу. Невимовний сум огорнув серце художника. Сплила думка: "А хто насипле над високу могилу за його заповітом" Чи не мені спробувати це?...

Через довгих 18 років, 18 червня заповіт Кобзаря було виконано...

А перед тим, задумавши здійснити свій намір насипати могилу над прахом любого батька Честяхівський перейшов до Канева і оселився в маленькому селі, на відстані з півтори верстви від центра міста, і зо дві з половиною від могили, бо могила височить за чотири версти за Каневом вниз по течії Дніпра.... За час провадження робіт він постійно жив поміж селян і ставився до них, як слід чесній людині і християнину... Таке просте й дружнє ставлення Честяхівського до селян викликало обурення польських панів і чиновного люду. Пани і їх поміщики запідозрили художника у симпатіях до людини, яка була для них завжди ненависною, але яку любив простий народ. Тимчасом до Честяхівського дійшла чутка, що від місцевих властей Канева було послано три естафети в Київ генерал-губернатору про те, начебто він приїхав до Канева підняти гайдамаччину і підбурює народ взятися до зброї і різати польських панів...

Закінчилося все це тим, що що Честяхівському заборонили під підписку в'їжджати у Київську губернію без дозволу начальства губернії і свого начальства...

На Тарасовій горі в Каневі